

Grobovi virovitičke grupe iz Voćina

Osvrt na početnu fazu kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj

Gräber der Virovitica-Gruppe aus Voćin

Rückblick auf den Anfang der Urnenfelderkultur im nördlichen Kroatien

Izvorni znanstveni rad

Prapovijesna arheologija

Original scientific paper

Prehistoric archaeology

DARIA LOŽNJAK

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

daria.loznjak@iarh.htnet.hr

UDK/UDC 903.5(497.5-17)“6377”

Primljeno/Received: 31. 03. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 11. 06. 2003.

Prilikom arheološko-konzervatorskih radova na spomeničkom sklopu crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije u Voćinu otkrivena su dva paljevinska groba iz vremena starije faze kulture polja sa žarama. Prostor Voćina dolinom rječice Voćinke gravitira prema dravskoj nizini kojom je, kao tisućljetnim prometnim pravcem, bio povezan s istokom i zapadom. Grobovi su prema grobnom ritualu i keramičkim nalazima pripisani virovitičkoj grupi kulture polja sa žarama, o čijoj rasprostranjenosti u dravskoj nizini svjedoči sve veći broj zabilježanih naselja i grobalja iste kulturne pripadnosti.

Ključne riječi: kultura polja sa žarama, virovitička grupa, grupa Barice-Gređani, sjeverna Hrvatska, naselja, groblja, keramika, srednjoeuropsko Podunavlje.

Schlüsselwörter: Urnenfelderkultur, Virovitica-Gruppe, Barice-Gređani-Gruppe, Nordkroatien, Siedlungen, Gräberfelder, Keramik, mitteleuropäischer Donauraum.

Voćin se nalazi u kotlini koju čini tok rijeke Voćinke koja izvire među sjevernim obroncima Papuka i teče prema istoku, gdje se ulijeva u Dravu (sl. 1.). Tako je kotlina orijentirana zapad-istok. Otvorenost prema dravskoj nizini omogućava komunikaciju s Podravinom i Transdanubijom na sjeveru, a položaj na jednom od prirodnih putova između dravske ravnice i Požeške kotline preko Papuka, povezanost s tom zatvorenim mikrocjelinom na jugu. Skrovito mjesto, pak, u plodnoj dolini oduvijek je bilo privlačno za naseljavanje, čemu u prilog svjedoče arheološki materijalni ostaci i mnogi povijesni izvori od prapovijesti do današnjih dana.

Nova arheološka istraživanja¹ na spomeničkom sklopu crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije iznijela su na svjetlo dana, uz baroknu obnovu i gotičke faze crkve, dva, dijelom oštećena, groba starije faze kulture polja sa žarama koja na ovom mjestu objavljujemo.²

Grobovi starije faze kulture polja sa žarama pronađeni su u sondi 1 koja je obuhvaćala zapadni dio svetišta crkve (sl. 2.). Ispod sivozelenoga naplavinog sloja s rijetkim primjesama ugljena (SJ 154) uočene su zapune dvaju paljevinskih grobova ukopanih u žutosivu zdravicu (SJ 155).

Grob 1 (SJ 151, 152) otkriven je u istočnom dijelu sonde 1 (sl. 2.-4.). U svom sačuvanom dijelu raka je bila poluovalnog oblika, dužine 0,93 m te širine 0,40 m. U južnom dijelu bila je presječena ukopom srednjovjekovnog groba 1. Relativna dubina ukopa groba iznosila je 0,29 m. Raka je u presjeku bila blago ljevkastog oblika, s jednim dublje ukopanim dijelom u kojem se nalazio lonac sa spaljenim kostima pokojnika. Lonac je bio poklopljen zdjelom (T. 1., 3). Sjeverno od lonca pronađeni su ulomci zdjele, a istočno od lonca bila je položena zdjela na nozi.

arheologiju u razdoblju od 17. lipnja do 6. srpnja 2002. godine pod vodstvom prof. dr. sc. Željka Tomićića i mr. sc. Bartula Šiljega. Ovom prilikom najljepše im zahvaljujem na ustupljenim nalazima i dokumentaciji za objavu. Tople riječi zahvale upućujem i Mihaelu Golubiću, dipl. konzervatoru iz Hrvatskog restauratorskog zavoda, koji je restaurirao i nacrtao nalaze te Kristini Jelinčić, dipl. arheologu, koja je izradila terensku nacrtanu dokumentaciju.

¹ Zaštitna arheološka istraživanja provedena su 1968. te 2000. godine za potrebe obnove crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije u Voćinu. U tim istraživanjima, prema našim saznanjima, nisu pronađeni tragovi kasno-brončanodobnog života na ovom prostoru (SALAJIĆ, 2002., 71.-73.).

² Arheološko-konzervatorska istraživanja na spomeničkom sklopu crkve Pohodenja Blažene Djevice Marije u Voćinu proveo je Institut za

Sl. 1. Položaj Voćina

Abb. 1 Lage von Voćin

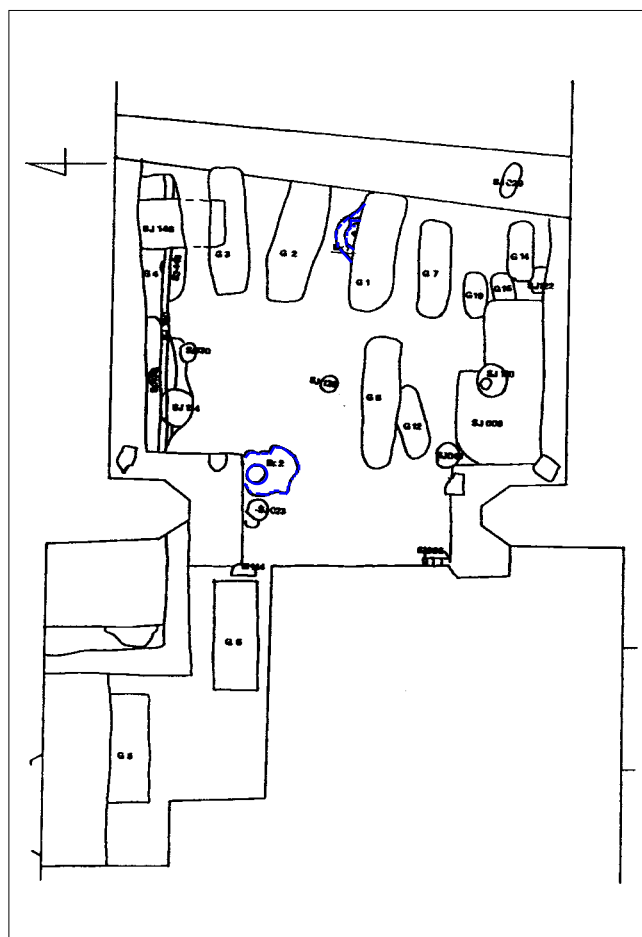
1. Lonac (T. 1., 1) zaobljenog tijela, stožastog vrata i ravno izvučenog ruba te ravnog dna. Trbuh lonca ukrašen je dvjema vodoravnim fazetama koje završavaju u funkcionalno-dekorativnim dodacima bradavičastog tipa ispod kojih se nalaze funkcionalno-dekorativni dodaci pravokutnog tipa okrenuti prema dolje na dvije suprotne strane lonca. Lonac je svijetlosmeđe glatke vanjske i unutarnje površine te tamnosmeđi u presjeku. U loncu su se nalazile spaljene kosti pokojnice.

Visina lonca: 20 cm; visina vrata: 6,4 cm; širina ruba: 29 cm; najveća širina posude: 30 cm; širina dna: 11 cm; promjer funkcionalno-dekorativnog dodatka bradavičastog tipa: 1,4 cm; dužina funkcionalno-dekorativnog dodatka pravokutnog tipa: 5,5 cm; širina funkcionalno-dekorativnog dodatka pravokutnog tipa: 1 cm; debljina stijenke: 0,6 cm.

2. Zdjela (T. 1., 2) zaobljenog tijela i uvučenog ruba, na nozi. Na trbuhu posude nalazi se funkcionalno-dekorativni dodatak okrenut prema dolje. Zdjela je smeđe glatke vanjske i unutarnje površine te smeđa u presjeku. Zdjelom je bio poklopljen lonac u funkciji žare.

Visina zdjele: 12 cm; visina noge: 1,5 cm; širina ruba: 23 cm; najveća širina posude: 29 cm; širina noge: 7,5 cm; duljina funkcionalno-dekorativnog dodatka: 3 cm; širina funkcionalno-dekorativnog dodatka: 1 cm; debljina stijenke: 0,6 cm.

3. Zdjela (T. 2., 1) bikoničnog tijela i izvučenog ruba, na nozi. Ispod izvučenog ruba nalazi se trakasta ručka. Izvučeni

Sl. 2. Tlocrt sonde 1 s položajima paljevinskih grobova

Abb. 2 Grundriß der Sondierung 1 mit den Lagen der Brandgräber

rub na četiri nasuprotne strane završava blagojezičastim izdancima. Zdjela je tamnosmeđe glatke vanjske i unutarnje površine te crna u presjeku. Zdjela na nozi pronađena je istočno od lonca.

Visina zdjele: 13 cm; visina noge: 2,6 cm; širina ruba: 15,3 cm; najveća širina posude: 15,8 cm; širina noge: 7,5 cm; duljina trakaste ručke: 3,5 cm; širina trakaste ručke: 2 cm.

4. Zdjela (T. 2., 2) zaobljenog tijela i izvučenog ruba te ravnog dna. Na gornjem dijelu posude, na četiri strane nalazi se funkcionalno-dekorativni dodatak bradavičastog oblika. Zdjela je vjerojatno imala jednu trakastu ručku. Ulomak odgovara po fakturi i mjestu nalaza, iako nije sačuvan spoj sa samom posudom. Zdjela je sivoružičaste grube vanjske i unutarnje površine. U presjeku sive boje.

Visina zdjele: 10,9 cm; širina ruba: 15 cm; najveća širina posude: 18,3 cm; širina dna: 6,7 cm; promjer funkcionalno-dekorativnog dodatka: 2,5 cm; širina trakaste ručke: 3 cm.

Spol: žena.

Dob: između 30 i 50 godina.

Grob 2 (SJ 171, 172) otkriven je kod sjevernog temelja trijumfalnog luka (sl. 2.). Grobna raka bila je nepravilnog ovalnog oblika, dužine u sačuvanom dijelu 0,80 m i širine 0,78 m. Relativna dubina grobne rake iznosila je 0,10 m. U dublje ukopanom dijelu grobne rake bila je položena zdjela u kojoj su se nalazile spaljene kosti pokojnika (sl. 5.-6.). U grobu su prona-

Sl. 3. Grob 1

Abb. 3 Grab 1

deni ostaci još jedne zdjele. U svom sjevernom dijelu grobna raka uništena je temeljem trijumfalnog luka crkve.

1. Ulomci gornjeg dijela zdjele (T. 3., 1) zaobljenog tijela i ravnog ruba. Zdjela je svijetlosivoružičaste grube površine. U presjeku je sive boje. Među ulomcima zdjele pronađena je manja količina spaljenih kostiju.

Širina ruba: 28,2 cm; sačuvana visina: 5,5 cm; debljina stijenke: 0,6 cm.

2. Ulomci gornjeg dijela zdjele (T. 3., 2) blago S-profiliranog tijela i izvučenog ruba. Na ramenu je posuda ukrašena urezanim vodoravnim žlijebom, a na tijelu ima funkcionalno dekorativne dodatke bradavičastog oblika. Zdjela je sivo-smeđe boje i glatke površine. U presjeku sive boje.

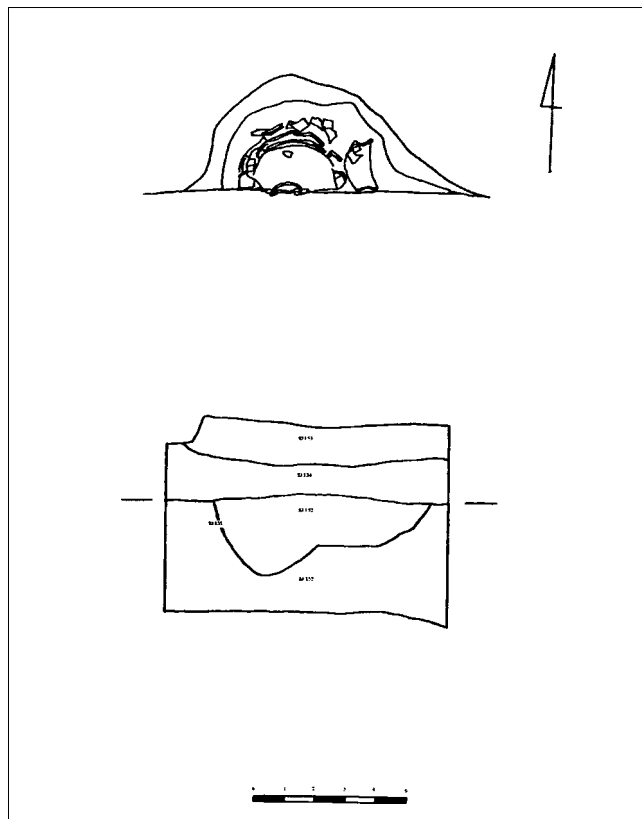
Širina ruba: 12,4 cm; sačuvana visina: 4,8 cm; promjer funkcionalno dekorativnog dodatka: 1,8 cm.

Uzorak pronađenih spaljenih kostiju nije bio dovoljan za antropološku analizu te smo prikraćeni za te informacije o ovom dosta uništenom grobu.³

Rake grobova djelomično su sačuvane, ali mogu svjedočiti o grobnom ritualu. Spaljene kosti pokojnika s ostacima ugljena polagane su u posudu kojoj je bila namijenjena funkcija žare (lonac). Posuda je nakon toga položena u grobnu raku ovalnog oblika, čiji je dio za tu priliku bio dublje ukopan. U grobu 1 lonac s kostima bio je poklopljen zdjelom okrenutom dnom prema gore te su u grobu uz žaru bile priložene još dvije posude. U grobu 2 je bila položena, prema zatečenom stanju, zdjela s kostima te još jedna djelomično očuvana zdjela. Ovakav način pokopavanja zabilježen je na istraživanim grobljima grupe Virovitica (VINSKI-GASPARINI, 1983., 558.).

Iz sačuvanih keramičkih posuda može se očitati njihova kulturna i vremenska pripadnost. Lonac iz groba 1 u kojem

su pronađene spaljene ljudske kosti, po svom obliku i ukrasu ima brojne paralele u grobljima i naseljima starije faze kulture polja sa žarama. Po obliku lonac bi pripadao tipu A5a tipološke klasifikacije S. Karavanić (VRDOLJAK, 1995., 16., sl. 5.). Ovaj tip lonca je tijekom kasnoga brončanog doba imao funkciju žare na širem srednjoeuropskom prostoru, a svoje porijeklo vuče iz srednjopodunavske kulture grobnih humaka (VRDOLJAK, 1995., 25.). Vodoravni fazetirani ukras zabilježen je na zdjelama iz grobova virovitičke grupe kulture polja sa žarama i to u grobu 5 u Virovitici (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 9., 4) te na zdjeli iz uništenoga groba u Vetovu (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 17., 13). Slične zdjele pronađene su u grobovima 44 i 60 u Gredanima na položaju Bajir (MINICHREITER, 1982./1983., 38., 47.-48., T. 12.; T. 16.). Zdjela s vodoravno fazetiranim trbuhom u funkciji poklopca, odnosno kako se to u literaturi navodi žare, pronađena je u Perkovicima u grobu 7 (MINICHREITER, 1982./1983., 60., T. 21.). Grobovi iz Gredana i Perkovaca pripadaju grupi Barice-Gredani kulture polja sa žarama. Zdjela sa S-profiliranim tijelom, izvučenim rubom i vodoravno fazetiranim trbuhom zabilježena je u naselju Lengyel u Transdanubiji, datiranom u stariju fazu kulture polja sa žarama (PATEK, 1968., 59., T. LXXV., 6). Lonac

Sl. 4. Tloct i presjek groba 1

Abb. 4 Grundriß und Querschnitt von Grab 1

3 Antropološku analizu dvaju paljevinskih grobova iz Voćina napravio je dr. sc. Mario Šlaus i suradnici iz Odsjeka za arheologiju HAZU-a te im ovom prilikom zahvaljujem.

Sl. 5. Grob 2

Abb. 5 Grab 2

S-profiliranog tijela s vodoravno fazetiranim trbuhom s funkcionalno-dekorativnim dodatkom koji prikuplja fazete, kao najbližnja paralela voćinskom loncu, zabilježen je u naselju Mohács - Csele-Bachu u mađarskoj Baranji koje je datirano u stariju fazu kulture polja sa žarama (PATEK, 1968., 59., T. XCVI., 1). Zdjela s vodoravno fazetiranim trbuhom zabilježene su u naselju Oloris (HORVAT-ŠAVAL, 1988./1989., 132., T. 2., 6; T. 5., 4).

Fazetirani ukras na keramičkim posudama pojavljuje se na vrčevima, loncima i šalicama srednjopodunavske kulture polja sa žarama. U kulturi grobnih humaka takav je način ukrašavanja iznimka. Poznat je nalaz iz paljevinskoga groba u Tvořihrázi (ŘÍHOVSKÝ, 1982., 21., T. 15., B5). Vodoravno je fazetiranje prisutno u starijoj fazi kulture polja sa žarama na trbusima vrčeva te izvučenim rubovima lonaca. Vrčevi s vodoravno fazetiranim trbusima datirani su u predčakanski horizont i označeni su kao velatički vrčevi srednjopodunavskog karaktera (ŘÍHOVSKÝ, 1982., 49.-50., T. 15., B5; T. 33., C1; T. 37., 3; T. 44., 1-2, 11; T. 65., A1-3, B2; T. 66., 10). Dok se neki oblici pojavljuju još u kulturi grobnih humaka, vodoravno fazetiranje i karakteristični lonci (amfore) sa široko izvučenim rubom javljaju se tek u ranoj fazi kulture polja sa žarama u Blučina-Kopčany stupnju (ŘÍHOVSKÝ, 1982., 86.). Vodoravno fazetiranje pojavljuje se na tipičnim oblicima keramičkih posuda Čaka kulture u jugozapadnoj Slovačkoj (PAULÍK, 1963., 334., Abb. 22., 31, 34). Proučavajući mađarske nalaze kulture polja sa žarama, pojavu vodoravnog fazetiranja Kőszegi je povezo s početnim fazama velatičke kulture, odnosno najranije s razdobljem Br D (KŐSZEI, 1960., 149.).

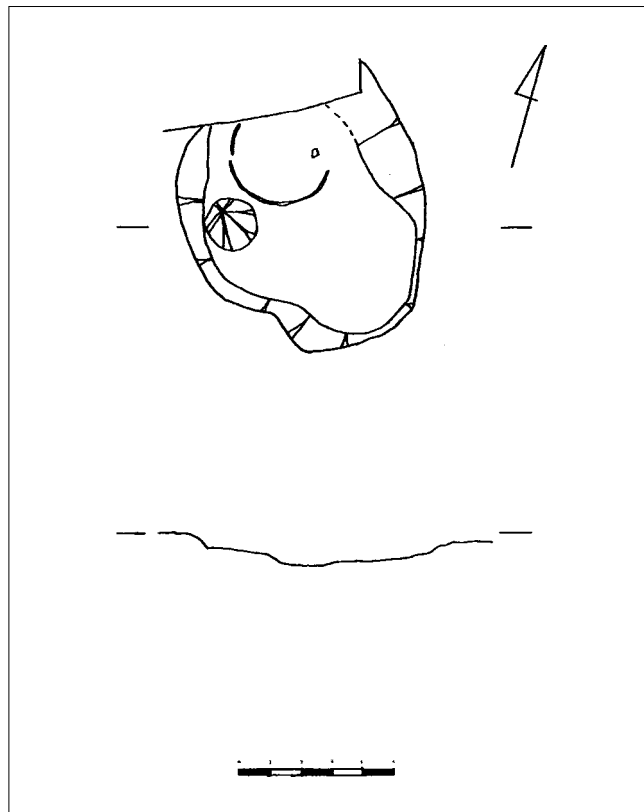
U grobu 1 pronađena je zdjela u funkciji poklopca. Zdjela zaobljenog tijela s niskom nogom i trakastom ručkom zabilježena je kao poklopac urni u grobu 4 u Virovitici (VINSKI-GASPARINI, 1973., 39., T. 7., 7) te isti oblik bez ručki u grobu 2 u Sirovoj Kataleni (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 14., 7). Najbližnja paralela je zdjela s funkcionalno-dekorativnim

dodatkom okrenutim prema dolje koja je također služila kao poklopac iz groba 4 u Drljanovcu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 12., T. II., 3).

Kako se na loncu u funkciji žare i na zdjeli koja je služila kao poklopac pojavljuju funkcionalno-dekorativni dodaci okrenuti prema dolje, kakvi su zamijećeni na oblicima žara na groblju u Drljanovcu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 19.), mogu se povući uže paralele s tim nalazištem.

Zdjela na nozi pronađena kao prilog u grobu 1 ima usporednice u slučajno pronađenim paljevinskim grobovima u Severinu kod Bjelovara te u grobu 5 u Drljanovcu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 22., 12., T. I., 2-3; T. III., 3). U Virovitici na Ciglanu u grobovima 2 i 5 pronađene su zdjele na nozi (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 8., 5; T. 9., 6). Zdjela na nozi slučajno je pronađena u razorenom grobu u Gačištu pokraj Su-

hopolja (PAVIŠIĆ, 1992., 50., T. 5., 7). Zdjela gotovo iste profilacije s blago povišenim dnom zabilježena je u grobu 6 u Moravču (SOKOL, 1996., 32., sl. 11., 1). Zdjela na nozi pojavljuju se na području srednjeg Podunavlja od završnoga srednjega brončanog doba do u kasno brončano doba, odnosno do u Ha A vrijeme (VINSKI-GASPARINI, 1973., 40.). Na našem prostoru karakteristične su za grupu Virovitica te grupu Gređani kulture polja sa žarama.

Sl. 6. Tlocrt i presjek groba 2

Abb. 6 Grundriß und Querschnitt von Grab 2

Zjela koja je pronađena sjeverno od lonca u grobu 1 po svome obliku odgovara zdjeli iz groba 2 u Virovitici (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 8., 6).

Djelomično očuvana zdjela u funkciji žare iz groba 2 ima paralele u grobu 12 u Drljanovcu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994., 48., T. 2., 3) te u grobu iz Sotina (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 17., 5). Oblik druge zdjele iz groba 2 ima paralele u grobu 2 i 5 iz Virovitice (VINSKI-GASPARINI, 1973., 39., T. 8., 6; T. 9., 2). Tip zdjele K. Vinski-Gasparini drži tradicijom razvijenog brončanog doba južne Transdanubije, a ukras bradavičastog ispupčenja posebno naslijeđem kulture grobnih humaka (VINSKI-GASPARINI, 1973., 39.). Isti tip zdjele zamišljen je i u grobu 7 u Drljanovcu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 16., T. IV., 6). Ta zdjela ima još i trakastu ručku što nije isključeno ni u našem primjeru s obzirom na djelomičnu očuvanost posude. Takav tip posude uočen je i u grobu 26 u Gredanima (MINICHREITER, 1983., T. 8., 3).

Prema oblicima keramičkih posuda te ritualu, grobovi iz Voćina mogu se pripisati virovitičkoj grupi kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.

Otkriće ovih grobova u Voćinu ne iznenađuje s obzirom na činjenicu da je srednja Podravina označena kao ishodište virovitičke grupe koja je definirana nakon istraživanja grobova u Sirovoj Kataleni kod Đurdevca 1966. godine te na Ciglanu u Virovitici 1967. godine (VINSKI-GASPARINI, 1973., 37.). Groblje virovitičke grupe otkriveno je u Špišić Bukovici na položaju Mali Zagreb (MINICHREITER, 1986., 86.). Nedaleko Sirove Katalene, u Drljanovcu je 1980. godine istraživano groblje s karakteristikama grupe Virovitica i grupe Zagreb starije faze kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1981., 34.). Iste godine je iskopavano groblje u Moravču kod Seseva (SOKOL, 1986., 104.). U selu Gačiću kod Suhopolja otkriveni su prilikom komunalnih iskopa ostaci spaljenih ljudskih kostiju, gara te gotovo čitava zdjela na nozi. Nedaleko od toga mogućeg položaja groblja pronađeni su ulomci keramike koji mogu svjedočiti o istodobnom naselju (PAVIŠIĆ, 1992., 50., T. 1.-6.).

U okolici Suhopolja, u Lipovcu, terenskim je pregledom uočeno naselje koje prema površinskim nalazima ukazuje na vrijeme starije faze kulture polja sa žarama (PAVIŠIĆ, 1996., 24., T. 3.). Intenzivno je terenski pregledano naselje na položaju Lajkovina u Suhopolju na kojem se u keramici prepoznaju elementi virovitičke grupe i grupe Zagreb. Naselje se nalazi u podnožju zadnjih obronaka Bilogore u ravnicu koja se pruža prema Dravi (LOŽNJAK, TKALČEC, 2001.). Na širem području grada Virovitice otkriveni su položaji naselja virovitičke grupe i to kod Gradine, Kapan - Dubrava, Orešac - Brana, Orešac - Luka, Virovitica - Antunovac (MINICHREITER, 1986., 86.). Zapadno od Virovitice, blizu Koprivnice na položaju Cerine 7, otkriveno je i pokusno istraženo (malen dio) naselje virovitičke grupe s jamskim i dijelovima nadzemnih objekata (MARKOVIĆ, 1995., 19., T. 1.). U jami 1 pronađeni su ognjište te ulomak jednodijelnog kalupa i ulomak puhaljke, što svjedoči o metalurškoj aktivnosti na naselju (MARKOVIĆ, 1994., 3.-4.). U Peklenici u Međimurju pronađene su i dvije keramičke zdjele koje su pripisane virovitičkoj grupi (VIDOVIĆ, 1988./1989., 454., T. 2., 5-6).

U dosadašnjim istraživanjima obuhvaćena su većinom

groblja virovitičke grupe, ali s relativno malo sačuvanih grobnih cjelina tako da se mnoga sociološka pitanja i pravila grobnih rituala još ne mogu proučavati. Od naselja u Hrvatskoj samo su sondirane spomenute Cerine 7 koje se mogu pripisati virovitičkoj grupi. Zasad još nemamo istraživano naselje i pripadajuće groblje virovitičke grupe.

O infrastrukturi naselja u vrijeme grupe Virovitica svjedoči jedini sustavno istraživani lokalitet Oloris kod Donjeg Lakoša u susjednoj sjeveroistočnoj Sloveniji. Oloris je jednoslojno naselje, dosta uništeno poljoprivrednim radovima. Unatoč neočuvanosti, uspjelo je istraživačima prema ostacima na terenu izdvojiti 13 nadzemnih kuća u kojima su u pravilu bila ognjišta te jame za zalihe (DULAR, ŠAVEL, TECCO HVALA, 2002., 43.). Naselje Oloris u ravnicu Prekmurja bilo je od okolnog prostora odvojeno do dva metra širokim jarkom. Na drugoj strani jarka pronađeni su pojedinačni ulomci, što svjedoči o životu na obje strane (DULAR, ŠAVEL, TECCO HVALA, 2002., 23.-33.). Prema keramičkim nalazima, naselje je datirano od kraja srednjega brončanog doba odnosno kraja srednjopodunavske kulture grobnih humaka (Br C1) te do Br D/Ha A vremena (DULAR, 2002., 173.). O prisutnosti virovitičke grupe u Sloveniji svjedoče i drugi nalazi uz Dravu i Muru kao naselje u Rabelčjoj vasi i Črnolici te nalazi iz središnje Slovenije; visinsko naselje na Korinjskom hribu iznad Velikog Korinja, grob iz Kamnika te nalazi iz Krke, Ljubljane i Malih Doli kod Stehanje vasi (DULAR, 1999., 89.). Naselje u Rabelčjoj vasi u Ptuj u otkriveno prilikom zaštitnih istraživanja datira se prema keramičkom materijalu i rijetkim brončanim nalazima u vrijeme Br B2-C1 s mogućim trajanjem u Br C2-D (STRMČNIK-GULIČ, 1988./1989., 160.). U zaštitnom sondiranju 1977. godine otkrivena su tri groba u Ptuj u Potrčevoj cesti koja se mogu pripisati virovitičkoj grupi kulture polja sa žarama (TOMANIĆ JEVREMOV, 1985.).

Za sada istraženi lokaliteti svjedoče o rasprostranjenosti virovitičke grupe od srednje Podravine do Međimurja, Prekmurja, središnje i sjeveroistočne Slovenije do središnje Hrvatske, a prema jugu do Save (Moravče). Rasprostranjenost virovitičke grupe u istočnom dijelu Hrvatske zabilježena je, zasada, nalazima iz razorenih grobova u Đakovačkoj Breznici, Brodskom Stupniku, Satnici te u Vukovaru na položaju Desna bara i u Sotinu (VINSKI-GASPARINI, 1973., 178.-187., T. 16., 6-7; T. 17., 1-5, 10-11, T. 18., 2-5).⁴

Dok sjevernu i središnju kontinentalnu Hrvatsku zahvaća grupa Virovitica, u slavonskoj Posavini te Požeškoj kotlini u starijoj fazi kasnoga brončanog doba egzistira grupa Barice-Gredani.

Na području Posavine od Okučana prema istoku te na prostoru bosanske Posavine zbog drukčijega grobnog rituala kao i pojedinih keramičkih oblika izdvojena je grupa Barice-Gredani.⁵ Grupu karakterizira specifičan način ukopa, pri čemu su spaljene ljudske kosti bile položene u grobnu raku i

4 Kao najistočniji lokalitet virovitičke grupe označen je Ilok zbog nalaza dviju igala s velikom okruglom glavicom u obliku makovice s nabrebnim vratom (VINSKI-GASPARINI, 1973., 50., T. 19., 1-2).

5 Grupu Barice u sjevernoj Bosni izdvojio je B. Čović. Grupa se u svojoj pojavnosti veže uz kulturu polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj (ČOVIĆ, 1958., 93.-94.; ČOVIĆ, 1988.). Grupu Gredani u hrvatskoj Posavini definirala je K. Minichreiter te je povezala s već izdvojenom grupom Barice (MINICHREITER, 1982./1983.).

prekrivene zdjelom ili loncem kojem je u ovom slučaju pripisana funkcija žare. Uz žaru u grobu su bile priložene zdjele na nozi, zdjele ili posudice manjih dimenzija, gotovo uvijek u ulomcima, što se tumači kao ritualno pravilo (MINICHREITER, 1982./1983., 9.).

Osim u Gređanima, takav način pokopavanja uočen je u Oriovcu, Perkovicima i Vranovcima kod Slavonskog Broda (MINICHREITER, 1982./1983., 9.). Grupa Gređani datirana je u vrijeme Br D-Ha A1 (MINICHREITER, 1982./1983., 86.). U Gređanima je sjeveroistočno od groblja otkriveno i istodobno naselje koje nije istraživano (MINICHREITER, 1984. a, 80.). Od naselja u Posavini sustavno se istražuje ono na Crišnjevima u Mačkovcu koje je prema keramičkim nalazima pripisano grupi Barice-Gređani a prema velikom broju brončanih predmeta datirano od vremena Br B/C do početka stupnja Ha A (KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ, 2002., 55.). U Posavini je istraživano naselje u Novigradu na Savi koje je prema keramičkom materijalu, brončanim predmetima i kalupima od kamena datirano u vrijeme od Br D do u Ha B s težištem u Ha A1 (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1993., 157.). Naselje se smjestilo na pogodnom prijelazu preko rijeke, na komunikaciji sjever-jug koja je tekla u oba smjera zbog ruda i drugih sirovina iz sjeverne Bosne. U dolini Save postoje i druga naselja na povoljnim prijelazima u Bosnu tj. na Balkan: Donje Polje kod Poljanaca, Kanal Izdanski kod Donje Bebrine, Vretena kod Ruščice, Kloštrovi kod Kobaša, te Temelji SD-a "Đuro Salaj" u Slavonskom Brodu i Gajna kod Oprisavaca. Zabilježeni su i brdski lokaliteti na Dilj gori: Gradište kod Završja, Gardun-grad kod Klokočevika te Visovac kod Sibinja (LOZUK, 1993., 33.). Područje broskog Posavlja obiluje nalazima iz posljednja tri stoljeća drugog tisućljeća pr. Kr., prije svega bogatim ostavama brončanih predmeta, zatim su zabilježena već spomenuta naselja, te groblja tipa Barice-Gređani koja su usko povezana sa sjevernobosanskom kulturom polja sa žarama (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 2000., 106.).

U Požeškoj kotlini groblja grupe Barice-Gređani otkrivena su u Grabarju i Požegi (MINICHREITER, 1982./1983., 9.). U selu Vlatkovac, u istočnom dijelu Požeške kotline, otkriveni su 1987. godine ostaci groblja grupe Barice-Gređani (MINICHREITER, SOKAČ-ŠTIMAC, 1998.). U Zarilcu na položaju Grabaračke livade otkriveno je 1977. godine naselje i groblje virovitičke grupe kulture polja sa žarama (MINICHREITER, 1984. a, 84.-85.). Iz Vetova potječe već spomenuta vodoravno faze-tirana zdjela, a iz Mitrovca lonac.⁶ Oba slučajna nalaza pripisana su razorenim grobovima virovitičke grupe (VINSKI-GASPARINI, 1973., 46., T. 16., 7; T. 17., 13). Istraživano groblje virovitičke grupe u Zarilcu te slučajni nalazi iz Vetova i Mitrovca otvaraju pitanje prisutnosti te grupe u Požeškoj kotlini te kronološki odnos prema grupi Barice-Gređani koja je datirana u Br D-Ha A1 vrijeme, a zasad nemamo zabilježenih stratigrafskih odnosa između ove dvije kulturne pojave, čije bi se ispreplitanje moglo očekivati na području ove zatvorene geografske cjeline.

Zanimljivo je da je prilikom istraživanja nekih groblja grupe Barice-Gređani uočena vertikalna stratigrafija, što je bio slučaj u Gređanima i Perkovicima. Za sada se nije radila stroža kronološka razlika, nego su grobovi grupe Barice-Gređani datirani u vrijeme Br D-Ha A1 (MINICHREITER, 1984. b, 103.-104.). U sjevernoj Bosni B. Čović je izdvojio dvije faze: stariju koja obuhvaća Br B, C i početak Br D, te mlađu istodobnu sa skupinom Gređani u hrvatskoj Posavini (Br D-Ha A1) (ČOVIĆ, 1988., 60.).

U Transdanubiji je situacija vrlo slična zbivanjima u Podravini o čemu svjedoče nalazi dva paljevinska grobu u, Virovitici nedalekom, Barcsu gdje su pronađena dva groba virovitičke grupe (HONTI, 1993., 155., Abb. 6., unten). Groblje Vörs-Papkert (Kom. Somogy) bilo je u upotrebi od prijelaza kasne kulture grobnih humaka u ranu kulturu polja sa žarama do kraja starije faze kulture polja sa žarama i u materijalnoj kulturi vidljivi su utjecaji Čaka i Baierdorf-Velaticke grupe (HONTI, 1993., 147.). Na prostoru Balatona istraživano je naselje i groblje Balatonmagyaród-Hídvégpuszta koje pripada vremenu Br D-Ha A1. Na groblju se mogu razlikovati starija (Br D) i mlađa faza (Ha A1). Groblje je pripadalo maloj obitelji, te je u starijim grobovima vidljiva tradicija kulture grobnih humaka, a u mlađoj fazi prevladava materijal kulture polja sa žarama (HORVÁTH, 1994., 220., Kép 7.-9.). U području Bakony u sjevernoj Transdanubiji prema keramici i metalnim priložima iz paljevinskih grobova pod humcima, izdvojena su dva perioda Br D - stariji i mlađi Br D - Ha A1 (JANKOVITS, 1992.). Te dvije početne faze uočene su u četiri grupe rane kulture polja sa žarama u Transdanubiji (Bakony grupa, Balaton grupa, grupa južne te sjeveroistočne Transdanubije). U sve četiri grupe uočen je kontinuirani prijelaz iz prve u drugu fazu. Starija ili prva faza je istodobna s predčaka kulturom u Slovačkoj, Blučina horizontom u južnoj Moravskoj, u sjevernoj Austriji s Herzogenburg krugom, s virovitičkom grupom u sjevernoj Hrvatskoj i Sloveniji, fazom groblja Csorva u Alföldu te u sjeveroistočnoj Mađarskoj s drugom fazom Piliny kulture. Mlađa pak faza poklapa se s Čaka kulturom s krugom gradišćanskih ratničkih grobova (Siegendorf), sa sjevernoaustrijskom baierdorfskom kulturom, grupom Zagreb-Vrapče u sjevernoj Hrvatskoj i Sloveniji te drugom fazom groblja Csorva (KÖSZEGI, 1988., 58.-60.). Groblja u Sárbogárd, Csorvi, Virovitici i Sirovoj Kataleni dokazuju da se slični elementi u keramici kao u grupi na području Bakony pojavljuju na jugu i jugoistoku. U Transdanubiji se kultura polja sa žarama razvila iz osnove kulture grobnih humaka, populacija je ista, a ne novodoseljena (JANKOVITS, 1992., 78.).

Na području istočne Austrije kultura polja sa žarama počinje s Baierdorf-Lednice stupnjem. Zatim slijedi Baierdorf-Velaticke grupa istodobna Čaka grupi (LOCHNER, 1994., 196.). Utjecaj Čaka grupe, koja je uglavnom rasprostranjena u jugozapadnoj Slovačkoj i zapadnoj Mađarskoj do Blatnog jezera, jak je u jugoistočnoj Donjoj Austriji i sjevernom Gradišću. Oblici u Baierdorf-Velaticke grupi su nešto barokniji: zdjele s izdancima na rubovima i često s vodoravno kaneliranim ili fazetiranim trbuhom te šalice s dvije ručke ili jako podignutom ručkom i posude na nozi (LOCHNER, 1994., 200.).

Na području južne Moravske analiza materijala iz naselja i grobova pokazala je da nema diskontinuiteta između mlađe

6 Lonac iz Mitrovca nije pouzdan zbog naknadne rekonstrukcije, a nisu ni posve sigurne okolnosti nalaza, te sadašnje stanje na terenu upućuje da je na tom položaju u Mitrovcu višeslojno naselje (POTREBICA, BALEN, 1999., 23.).

faze grobnih humaka i najstarije faze kulture polja sa žarama. Neki od oblika tipičnih za kulturu polja sa žarama javljaju se još u mlađoj fazi kulture grobnih humaka, a oblici specifični za srednje brončano doba žive još u ranovelatičkoj fazi. Nema, dakle, oštrog prekida kulture grobnih humaka odnosno početka kulture polja sa žarama te se može govoriti o kontinuitetu (ŘÍHOVSKÝ, 1982., 94.-95.). Početnu razvojnu fazu kulture polja sa žarama Říhovský je označio kao Blučina-Kopčany stupanj, odnosno kao period krajnjeg formiranja kulture polja sa žarama i sinkronizirao ga s predčakanskim horizontom i dijelom stupnja Čaka (ŘÍHOVSKÝ, 1982., 89.).

U jugozapadnoj Slovačkoj formirao se horizont Čaka kulture kao najstarija faza kulture polja sa žarama. Promjene su bile vidljive najprije na ukrasima posuda, prije svega u kosom i vodoravnom fazetiranju koje se pojavljuje na ramenu posude te na rubu i ručkama s istodobnim iščeznućem starijih oblika i ukrasa (PAULÍK, 1963., 337.).

Prema keramičkim oblicima, metalnim predmetima, načinu pokapanja područje južne Moravske, jugozapadne Slovačke, Gradišća, mađarske Transdanubije, Štajerske i sjeveroistočne Slovenije te sjeverne Hrvatske pripada srednjopodunavskoj kulturi polja sa žarama (STUHLÍK, 1993., 286.).

Stanje istraživanja srednjega brončanog doba na području zapadnog dijela sjeverne Hrvatske još ne zadovoljava znanstvenu znatiželju, pa ostaju otvorena još mnoga pitanja o početku kasnoga brončanog doba na ovom području. Bilo bi prerano govoriti o kontinuitetu iz već spomenutih razloga, a važno je još jednom naglasiti da se ovdje na početku virovitičke grupe, odnosno najstarije faze kulture polja sa žarama, javljaju oblici koji se mogu pratiti iz srednjoeuropske kulture grobnih humaka te da keramički oblici iz naselja i grobalja svjedoče o kulturnoj pojavi koja je ovdje snažno zaživjela.

Faza I kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj prema K. Vinski-Gasparini nastala je daljnjim razvojem i izrastanjem jugozapadne skupine srednjopodunavske kulture srednjega brončanog doba u kulturu polja sa žarama u vrijeme prijelaza Br C u Br D stupanj potkraj 14. st. i početkom 13. st. pr. Kr. (VINSKI-GASPARINI, 1971., 4.). Početnu fazu kulture polja sa žarama K. Vinski-Gasparini preimenovala je kasnije u virovitičku grupu prema najiskazljivijem lokalitetu pri ondašnjem stanju istraživanja (VINSKI-GASPARINI, 1983., 551.-552.). O dataciji grupe Virovitica u sjevernoj Hrvatskoj u novije vrijeme postoje različita mišljenja.

B. Teržan smješta početak virovitičke grupe prema keramičkim nalazima iz Donjeg Lakoša, Moravča i Sirove Katalene te prema igli čavličastog oblika i usporedbi sa srednjoeuropskom kronologijom u Br B2-C vrijeme, a kraj u Ha A1 (TERŽAN, 1995., 327.). P. Turk na osnovi analize ostava u Sloveniji⁷ označio je virovitičku grupu kao kontinuiranu pojavu u južnoj Panoniji od prijelaza srednjeg u kasno brončano doba koja traje tijekom čitave Br D faze i na prijelazu u Ha A, te drži da je kraj virovitičke grupe istodoban pojavi

velikih ostava u Ha A vrijeme⁸ (TURK, 1996., 118.-119.). J. Dular⁹ je virovitičku grupu datirao u vrijeme od kraja Br C, tijekom čitave Br D do u prvu polovinu Ha A uspoređujući slovenske nalaze¹⁰ s rezultatima istraživanja mađarskih lokaliteta iz vremena početka kulture polja sa žarama, nanovo vrednujući dosadašnje rezultate o početku kasnoga brončanog doba u južnoj Panoniji te novijim datacijama ostava u Sloveniji i novim pogledima na relativnu i apsolutnu kronologiju kasnoga brončanog doba (DULAR, 2002., 205.-206.).

Sadašnje stanje istraživanja na području srednjeg Podunavlja ukazuje da je početak kasnoga brončanog doba kontinuirani proces iz srednjega brončanog doba označen inovacijama u keramici, ponegdje i grobnom ritualu te u pojavi novih metalnih oblika. Početna faza kasnoga brončanog doba razvila se u ukorijenjenu pojavu kulture polja sa žarama u kojoj su se događali svi oblici društvenog života. Na području sjeverne Hrvatske mogu se pratiti dvije pojave: grupa Virovitica povezana s područjem Transdanubije te sjeveroistočne Slovenije, pri čemu se mogu primijetiti neke regionalne razlike, te grupa Barice-Gredani geografski povezana sa zbivanjima u sjevernoj Bosni. Zajednička karakteristika čitavoga južnopanonskoga kruga je pojava istih brončanih oblika nakita, oružja i oruđa. Grobovi virovitičke grupe i grupe Barice-Gredani ne obiluju metalnim nalazima, ali ih povezuju isti ili slični oblici posuda. Različit je grobni ritual, pri čemu se u virovitičkoj grupi kosti pokojnika polažu u posudu-žaru, a u grupi Barice-Gredani kosti pokojnika se polažu na dno grobne rake i pokrivaju posudom koja je dnom okrenuta prema gore. Problem geneze i datacije virovitičke grupe osvjetliti će, nadamo se, buduća istraživanja naselja i pripadajućih grobalja te grupe kao i istraživanja srednjega brončanog doba u zapadnoj Hrvatskoj.

ZAKLJUČAK

Nalazi iz Voćina svjedoče o virovitičkim oblicima, ukrasu i grobnom ritualu. Zdjele na nozi virovitički su element u grobu, a lonac u funkciji žare iz groba 1 po svojem obliku zadržava virovitički izričaj, dok ukras vodoravnim fazetiranjem nije čest na nalazima virovitičke grupe (Virovitica, grob 5, Vetovo), a najbližnje paralele nalazimo u južnoj Transdanubiji (Mohacs, Lengyel). Dvije zdjele zaobljenog tijela, izvučenog ruba te ravnog dna koje se pojavljuju u grobovima u Voćinu pripisane su oblicima virovitičke grupe. Grobovi se prema keramici, budući da su izostali metalni predmeti, mogu datirati u Br D vrijeme. Otvoreno pitanje datacije virovitičke grupe prema sadašnjem stanju istraživanja govorilo bi u prilog njezinu trajanju do u Ha A1 stupanj. Od starijih nalaza valja izdvojiti grob 2 iz Zagreba - Vrapča, gdje je prisutan

7 P. Turk je pri datiranju ostava s područja Slovenije opsežno predstavio pregled relativne i apsolutne kronologije kasnoga brončanog doba na području jugoistočnih Alpi, zapadne Mađarske kao i Caput Adrie te iznio nove i vrlo zanimljive datacije i tumačenja starije faze kulture polja sa žarama (TURK, 1996.).

8 Fazi I kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj pripisana je ostava iz Peklenice (VINSKI-GASPARINI, 1973., 52., T. 20.) za koju P. Turk drži da zbog oblika koji su pronađeni u ostavi iz Peklenice, a javljaju se u širem ili mlađem razdoblju treba pripisati njegovu horizontu II (Ha A) (TURK, 1996., 111.-112.).

9 J. Dular dao je iscrpan pregled istraživanja i tumačenja početka kasnoga brončanog doba u Transdanubiji, sjevernoj Hrvatskoj i u Sloveniji, objavom i paralelama sustavno istraživana naselja Oloris u Donjem Lakošu (DULAR, 2002.).

10 Prije svega rezultate sustavnih istraživanja Olorisa.

lonac virovitičkog oblika s loncem mlađeg oblika i ukrasa, što bi išlo u prilog kontinuiteta keramičkih oblika (VINSKI-GASPARINI, 1973., 70., T. 23., 5-9). U prilog kontinuiranom trajanju virovitičke grupe u Ha A vrijeme i vidljivom baiersdorfskom utjecaju ide i groblje u Drljanovcu na kojem su uočene grobne cjeline (grobovi 2, 5, 6, 11, 12 i 13) virovitičke grupe (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 15.-16., T. I., 1; T. III.; T. IV., 1-2; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994., 51., T. 1.-3.), zatim grobovi koji su pripisani ranijem dijelu II. faze kulture polja sa žarama (grobovi 3 i 8) (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 14.-15., 17., T. I., 4; T. VI.) te grobovi u kojima se isprepliću elementi virovitičke i grupe Zagreb (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., 15.-17., T. II., 2-3; T. IV., 4-6).

Od naselja s početkom u Br D/Ha A1 vrijeme datira se naselje na Kalniku, položaj Igrišće, gdje je uz keramičku proizvodnju arheološkim nalazima dokazana i metalurška produkcija (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1992.; VRDOLJAK, 1995.). Također Novigrad na Savi koji se nalazio u zoni bogate metalurške proizvodnje počinje egzistirati u Br D/Ha A1 do u Ha B vrijeme (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 2000.). Grupa Gredani datirana je u Br D-Ha A1 vrijeme, a prema novim istraživanjima i datiranjima naselja Mačkovac - Crišnjevi postavlja se pitanje datacije starije faze grupe Barice-Gredani na prostoru Posavine (KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ, 2002.).

Valja naglasiti da u grobovima virovitičke grupe i grupe Gredani nisu česti metalni predmeti, dok se u grobovima koji su datirani u grupu Zagreb već javljaju gotovo redovito metalni prilozi (Zagreb-Vrapče (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 23., 1-9), Martijanec-Žgališće (VINSKI-GASPARINI, 1973., T. 25., 5-9), Drljanovac, grob 8 (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988., T. VI.)). Uz bogate ostave brončanih predmeta koje se javljaju u Ha A1 vremenu, pojavom metalnih predmeta zamijećenih u naseljima i grobljima, označava se vrijeme cvata metalurgije na ovom prostoru u starijoj fazi kulture polja sa žarama. Stoga se prva faza kulture polja sa žarama može označiti kao vrijeme formiranja te kulturne pojave u sjevernoj Hrvatskoj, u čijem se daljnjem kontinuiranom tijeku infiltriraju jaki baiersdorfsko-velatički utjecaji koji su postali sastavni dio virovitičke grupe kulture polja sa žarama na ovom području. Razdoblje prodora Baiersdorf-Velaticae u virovitičku grupu može se izjednačiti sa starijom fazom grupe Zagreb-Vrapče, što bi odgovaralo datacijama dobivenim analizom ostava u Sloveniji te rezultatima arheoloških istraživanja u Sloveniji i Transdanubiji. U prilog ovoj tvrdnji govore i preliminarni rezultati terenskih pregleda na području Podravine.¹¹ Nadamo se da će buduća arheološka istraživanja u sjevernoj Hrvatskoj rasvijetliti najstariju fazu kasnoga brončanog doba, kako njezin početak i odnos prema srednjemu brončanom dobu, tako i njezin kraj odnosno prijelaz u vrijeme prosperiteta starije kulture polja sa žarama na području sjeverne Hrvatske.

11 Terenski pregledi na području općine Suhopolje i grada Slatine pokazali su nekoliko nizinskih otvorenih naselja, pri čemu su uočeni oblici virovitičke grupe i grupe Zagreb. Ovom prilikom zahvaljujem na podacima dr. sc. Korneliji Minichreiter i njezinoj ekipi koja je izvršila rekonosciranje na području grada Slatine.

LITERATURA

- ČOVIĆ, B., 1958., Barice nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračani-ce, *GZMS XIII*, Sarajevo, 77.-95.
- ČOVIĆ, B., 1988., Barice-Gredani - Kulturna grupa, *ArhLekBiH* 1, Sarajevo, 60.-61.
- DULAR, J., 1999., Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slowenien - Forschungsstand und Probleme, *AVes* 50, Ljubljana, 81.-96.
- DULAR, J., 2002., Dolnji Lakoš in mlajša bronzasta doba med Muro in Savo, u *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu*, *OIAS* 5, Ljubljana, 143.-228.
- DULAR, J., ŠAVEL, I., TECCO HVALA, S., 2002., Oloris pri Dolnjem Lakošu, u *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu*, *OIAS* 5, Ljubljana, 13.-142.
- HONTI, Sz., 1993., Angaben zur Geschichte der Urnenfelderkultur in Südwest-Transdanubien, *Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* 3, Bratislava, 147.-155.
- HORVÁTH, L., 1994., Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez, *ZalaiM* 5, Zalaegerszeg, 219.-235.
- HORVAT-ŠAVEL, I., 1988./1989., Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu, *AVes* 39/40, Ljubljana, 127.-145.
- JANKOVITS, K., 1992., Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend, *ActaArchHung* XLIV-1, Budapest, 3.-81.
- KARAVANIĆ S., MIHALJEVIĆ, M., KALAFATIĆ, H., Naselje Mačkovac - Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini, *PrilInstArheolZagrebu* 19, Zagreb, 47.-62.
- KÖSZEI, F., 1960., Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (Ha A-B), *ActaArchHung* XII, Budapest, 137.-186.
- KÖSZEI, F., 1988., *A Dunántúl Története a Későbronzkorban (The History of Transdanubia during the Late Bronze Age)*, BTM Műhely 1, Budapest
- LOCHNER, M., 1994., Späte Bronzezeit, Urnenfelderzeit, Aktueller Überblick über Urnenfelderkultur im Osten Österreichs, u *Bronzezeit in Österreich*, St. Polten-Wien, 195.-224.
- LOZUK, J., 1993., Arheološka topografija broskog Posavlja, *IzdanjaHAD* 16, Zagreb, 31.-38.
- LOŽNJAK, D., TKALČEC, T., Suhopolje - Lajkovina rezultati sustavnog terenskog pregleda kasnobrončanodobnoga naselja, *PrilInstArheolZagrebu* 18, Zagreb, 275.-284.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1981., Drljanovac, Nova Rača, Bjelovar - kasnobrončanodobna žarna nekropola, *ArhPregl* 22, Beograd, 34.-35., T. XXI.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1988., Prilog poznavanju kasnoga brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *AradRaspr* 11, Zagreb, 9.-32.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1992., Ljevaonica brončanih predmeta u kasnobrončanodobnom naselju na Kalniku kod Križevaca, *OpusA* 16, Zagreb, 57.-73.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1993., Prilog poznavanju naselja i naseljenosti broskog Posavlja u kasno brončano doba, *IzdanjaHAD* 16, Zagreb, 149.-161.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1994., Novi kasnobrončanodobni grobovi iz Drljanovca kod Nove Rače, *BjelZbor* 4-5, Bjelovar, 43.-56.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 2000., Brodsko Posavlje u brončano i željezno doba - posljednja dva tisućljeća prije Krista, *ZborSlavBrod*, Slavonski Brod, 103.-130.
- MARKOVIĆ, Z., 1994., *Cerine arheološka istraživanja*, katalog izložbe, Koprivnica
- MARKOVIĆ, Z., 1995., Osvrt na nekoliko novopronađenih nalazišta iz kopriwničke Podravine, *MuzVjes* 18/19, Varaždin, 19.-25.
- MINICHREITER, K., 1982./1983., Pregled istraživanja nekropola grupe "Gredani" u Slavoniji, *AnalitiOs* 2, Osijek, 7.-122.
- MINICHREITER, K., 1984. a, Prilozi daljem proučavanju brončanog doba u Slavoniji i Baranji, Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje 1, Osijek, 73.-92.

- MINICHREITER, K., 1984. b, Brončanodobne nekropole s paljevinskim grobovima grupe Gredani u Slavoniji, *IzdanjaHAD* 9, Zagreb, 91.-106.
- MINICHREITER, K., 1986., Pregled arheoloških nalaza na području općine Virovitica, *Virovitički zbornik* 1234.-1984., Virovitica, 81.-98.
- MINICHREITER, K., SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1998., Brončanodobni nalazi nekropole grupe Gredani-Barice u Vlatkovcu istočno od Požege, *ObavijestiHAD* 1/XXX, Zagreb 34.-37.
- PATEK, E., 1968., *Die Urnenfelderzeit in Transdanubien*, Budapest
- PAULÍK, J., 1963., K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline, *SlovArch* XI-2, Brno, 269.-338.
- PAVIŠIĆ, I., 1992., Neki novi nalazi Virovitičke grupe iz Gačišta kod Virovitice, *PrilInstArheolZagreb* 9, Zagreb, 49.-62.
- PAVIŠIĆ, I., 1996., Kasnobrončanodobni nalazi s područja Virovitičko-podravске županije, *PrilInstArheolZagreb* 10 (1993.), Zagreb, 23.-34.
- POTREBICA, H., BALEN, J., 1999., Prapovijesni nalazi iz Požeške kotline u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *GodPož* 5, Požega, 7.-61.
- ŘÍHOVSKÝ, J., 1982., *Základy středodunajských popelnicových polí na Morave*, Studie archeologického ústavu československé akademie ved v Brne, Praha
- SALAJIĆ, S., 2002., Probna arheološka iskopavanja u općini Voćin lokalitet Lenija, *GSM XXXVI/3* Našice, 70.-73.
- SOKOL, V., 1986., Moravče - Draščica, Sesvete, u *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Varaždin, 104.
- SOKOL, V., 1996., Nekropola kulture žarnih polja u Moravču kod Sesveta, *IzdanjaHAD* 17, Zagreb, 29.-58.
- STRMČNIK-GULIĆ, M., 1988./1989., Bronastodobni naselitveni kompleks v Rabelčji vasi na Ptuj, *AVes* 39/40, Ljubljana, 147.-170.
- STUHLÍK, 1993., V lesku zlatavého bronzu (doba bronzová), u *Vlastiveda Moravská země a lid*, Brno, 233.-332.
- TERŽAN, B., 1995., Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, *MonRGZM* 35 (1995), Mainz, 323.-372.
- TOMANIĆ JEVREMOV, M., 1985., Poselitev Ptuja in njegove okolice v prazgodovini, *5. ptujski zbornik*, Ptuj, 387.-398.
- TURK, P. 1996., Datacija poznobronastodobnih depojev, u *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II*, *KatMon* 30, Ljubljana, 89.-124.
- VIDOVIĆ, J., 1988./1989., Brončano doba Medimurja, *AVes* 39/40, Ljubljana, 453.-474.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1971., Srednje i kasno brončano doba u zapadnoj Jugoslaviji, *VAMZ* 5, Zagreb, 1.-14.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1973., *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, *MonFfZadar*, Zadar
- VINSKI-GASPARINI, K., 1983., Kultura polja sa žarama sa svojim grupama, *PJZ* IV, Sarajevo, 547.-646.
- VRDOLJAK, S., 1995., Tipološka klasifikacija kasnobrončanodobne keramike iz naselja Kalnik - Igrišće (SZ Hrvatska), *OpusA* 18 (1994.), Zagreb, 7.-81.

ZUSAMMENFASSUNG

Gräber der Virovitica-Gruppe aus Voćin

Rückblick auf den Anfang der Urnenfelderkultur im nördlichen Kroatien

Das Gebiet von Voćin im Tal des Fließchens Voćinka liegt im Einzugsbereich der Drau-Ebene, die es - als tausendjährige Verkehrsstraße - mit dem Osten und dem Westen verband. Bei den archäologischen Konservierungsausgrabungen des Kirchenkomplexes Pohođenja Blažene Djevice Marije in Voćin wurden zwei Brandgräber aus der Zeit der älteren Phase der Urnenfelderkultur entdeckt. Aufgrund des Bestattungsrituals und der Keramikfunde wurde das Grab der Virovitica-Gruppe der Urnenfelderkultur zugeschrieben, von deren Verbreitung im Drau-Tal eine immer größere Zahl der belegten Siedlungen und Gräberfelder derselben kulturellen Zugehörigkeit zeugt. Ein Element der Virovitica-Gruppe sind die Fußschalen als Grabbeigaben. Die Form des als Urne dienenden Topfes aus Grab 1 ist gekennzeichnet durch Merkmale des Virovitica-Stils, während die horizontalen Facetten bei Fundgegenständen der Virovitica-Gruppe (Virovitica, Grab 5, Vetovo) nur selten als Verzierung vorkommen, und die nächsten Parallelen im südlichen Transdanubien (Mohács, Lengyel) zu finden sind. Die als Deckel dienende Fußschale weist enge Parallelen mit der Schale aus Grab 4 in Drljanovac (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988, 12, T. II, 3) auf. Im Grab 1 wurden vier Gefäße gefunden, die den auf den Gräberfeldern in Virovitica, Sirova Katalena, Drljanovac und Moravče entdeckten Formen entsprechen, während die Topfverzierung auf Parallelen im südlichen Transdanubien und in der Gruppe Barice-Gredani hinweist. Im Grab 2 wurden zwei Gefäße entdeckt. Die Überreste der Schalen aus Grab 2 lassen sich seinen Formen nach ganz deutlich in die Virovitica-Gruppe einordnen. Parallelen hat er im Grab 12 in Drljanovac (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994, 48, T. 2, 3) und im Grab aus Sotin (VINSKI-GASPARINI, 1973, T. 17, 5). Die Gräber lassen sich aufgrund der Tonwaren - da die Metallgegenstände fehlen - in die Zeit Br D datieren, als neben den Virovitica Formen auch die Einflüsse der Baierdorf-Velatica-Gruppe erscheinen. Die Entdeckung der Gräber in Voćin ist nicht überraschend, wenn man die Tatsache berücksichtigt, daß die mittlere Podravina als Ausgangspunkt der Virovitica-Gruppe bezeichnet wurde (VINSKI-GASPARINI, 1973, 37).

Der Forschungsstand zur Mittelbronzezeit im westlichen Teil des nördlichen Kroatiens löscht den Wissensdurst noch lange nicht, so daß zahlreiche Fragen zum Anfang der Spätbronzezeit in dieser Region offen bleiben. Aus den erwähnten Gründen wäre es verfrüht, schon jetzt von einer Kontinuität zu reden. Es ist wichtig, nochmals darauf hinzuweisen, daß hier, am Anfang der Virovitica-Gruppe, beziehungsweise der ältesten Phase der Urnenfelderkultur, Formen auftauchen, die sich bis zur mitteleuropäischen Hügelgräberkultur zurückverfolgen lassen, und daß Keramikformen aus Siedlungen und Gräberfeldern von einer stark vertretenen kulturellen Erscheinung zeugen. Aufgrund

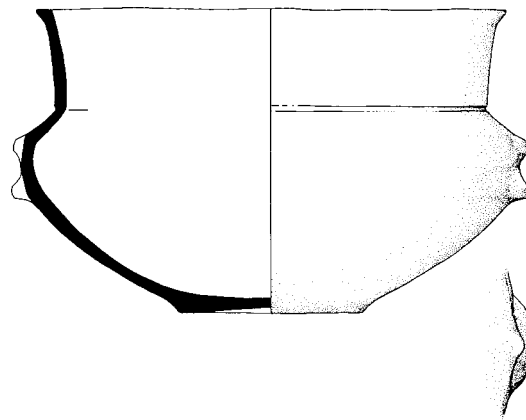
der Keramikformen, der Metallgegenstände und der Art der Bestattung gehören die folgenden Gebiete zur Urnenfelderkultur des mittleren Donauraumes: südliches Mähren, südwestliche Slowakei, Burgenland, ungarisches Transdanubien, Steiermark, südöstliches Slowenien und nördliches Kroatien (STUHLÍK, 1993, 286).

Der gegenwärtige Stand der Forschungen im Gebiet des mittleren Donauraums weist darauf hin, daß der Anfang der Spätbronzezeit ein kontinuierlicher Prozeß aus der Mittelbronzezeit war, gekennzeichnet durch Neuerungen bei den Tonwaren, gelegentlich auch in Bestattungsritualen sowie in der Erscheinung neuer Metallformen. Aus der Anfangsphase der Spätbronzezeit wurde allmählich die Urnenfelderkultur, in welcher sich alle Aspekte des gesellschaftlichen Lebens entwickelten. Im nördlichen Kroatien lassen sich zwei Erscheinungen zurückverfolgen: Die mit Transdanubien und dem nordöstlichen Slowenien verbundene Virovitica-Gruppe, innerhalb derer bestimmte regionale Unterschiede erkennbar sind, und die geographisch mit den Ereignissen im nördlichen Bosnien verbundene Gruppe Barice-Gredani. Das Problem der Genese und Datierung der Virovitica-Gruppe wird hoffentlich in den künftigen Erforschungen der Siedlungen und der dazugehörigen Gräberfelder dieser Gruppe sowie Forschungen zur Mittelbronzezeit im westlichen Kroatien aufgeklärt werden können.

Hinsichtlich der noch immer offenen Frage der Datierung der Virovitica-Gruppe läßt der gegenwärtige Forschungsstand auf ihre Fortdauer bis in die Ha-A1-Stufe schließen. Von älteren Fundgegenständen sei der Topf in Virovitica-Form parallel mit einem Topf jüngerer Form und Dekoration aus dem Grab 2 aus Zagreb-Vrapče (VINSKI-GASPARINI, 1973, T. 23, 5-9) erwähnt, was von P. Turk (TURK, 1996, 120) angemerkt wurde. Zugunsten des kontinuierlichen Weiterbestehens der Virovitica-Gruppe in der Periode Ha A und des erkennbaren Baierdorf-Einflusses spricht das Gräberfeld in Drljanovac, wo Grabanlagen (Gräber 2, 5, 6, 11, 12, 13) der Virovitica-Gruppe identifiziert worden sind (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988, 15-16, T. I, 1; T. III; T. IV, 1, 2; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994, 51, T. 1-3), wie auch Gräber, die dem früheren Teil der II. Phase der Urnenfelderkultur (Gräber 3, 8) zugeordnet wurden (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988, 14-15, 17, T. I, 4; T. VI) und Gräber, in welchen sich Elemente der Virovitica- und der Zagreb-Gruppe vermischen (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1988, 15-17, T. II, 2-3, T. IV, 4-6).

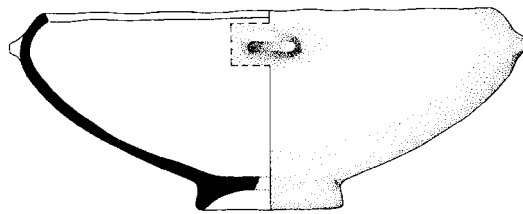
Siedlungen, deren Anfang in die Zeit Br D/Ha A1 datiert wird, sind u.a. die Siedlung auf dem Kalnik sowie der Standort Igrišće, wo die archäologischen Funde neben Keramikproduktion auch eine metallurgische Produktion belegen (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1992; VRDOLJAK, 1995). Genauso begann Novigrad an der Sava, das sich in der Region einer reichen metallurgischen Produktion befand, in der Zeit Br D/Ha A1 und bestand bis in die Zeit Ha B (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 2000). Die Gredani-Gruppe wurde in die Zeit Br D/Ha A1 datiert, und die neusten Forschungen und Datierungen der Siedlung Mačkovac-Crišnjevi stellen die Frage nach der Datierung der älteren Phase der Gruppe Barice-Gredani in der Posavina (KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ 2002). Es sei darauf hingewiesen, daß in den Gräbern der Virovitica- und der Gredani-Gruppe Metallgegenstände nicht häufig sind, während in den in die Zagreb-Gruppe datierten Gräbern solche Funde schon fast regelmäßig als Beigaben vorkommen (Zagreb-Vrapče, Martijanec-Žgališće, Drljanovac Grab 8). Neben reichen Vorräten von Bronzegegenständen, die in der Zeit Ha A1 vorkommen, bezeichnete das Auftreten von Metallgegenständen in den Siedlungen und Gräberfeldern die Blütezeit der Metallverarbeitung in diesem Gebiet in der älteren Phase der Urnenfelderkultur. Deshalb läßt sich die erste Phase der Urnenfelderkultur als die Zeit der Formierung dieser kulturellen Erscheinung im nördlichen Kroatien bezeichnen. Im Laufe ihres weiteren kontinuierlichen Bestehens haben sich starke Baierdorf-Velatica-Elemente beigemischt, die zu einem Bestandteil der Virovitica-Gruppe der Urnenfelderkultur in diesem Gebiet geworden sind. Die Periode der Vermischung der Baierdorf-Velatica-Elemente in die Virovitica-Gruppe kommt der älteren Phase der Gruppe Zagreb-Vrapče gleich, was der Datierung aufgrund der Analyse der Horte in Slowenien sowie den Ergebnissen der archäologischen Forschungen in Slowenien und Transdanubein entsprechen würde. Zugunsten dieser Behauptung sprechen auch die vorläufigen Ergebnisse der Sichtungen vor Ort in der Podravina. Wir hoffen, daß künftige archäologische Untersuchungen im nördlichen Kroatien die älteste Phase der Spätbronzezeit - ihren Anfang sowie ihren Bezug zur Mittelbronzezeit und ihr Ende, d.h. den Übergang zur Blütezeit der älteren Urnenfelderkultur, auf dem Gebiet von nördlichem Kroatien, aufklären werden.

T. 1.

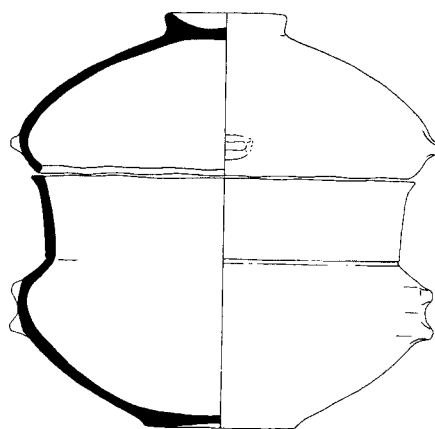
1

0 1 2 5 10 cm

2

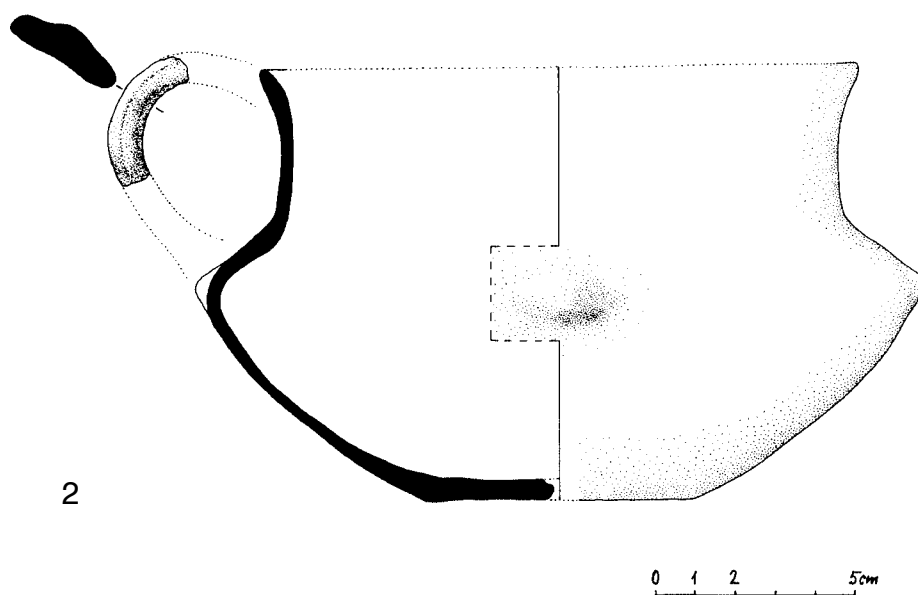
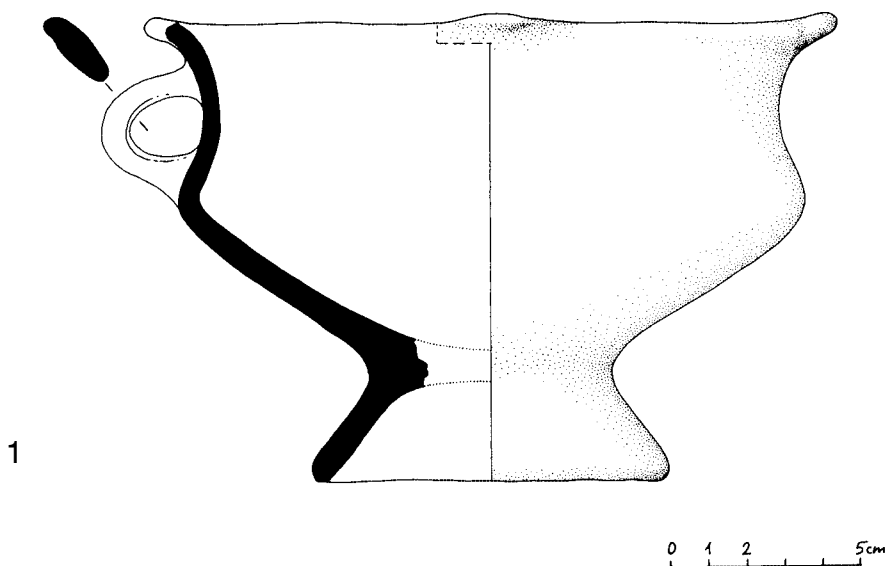
0 1 2 5 10 cm

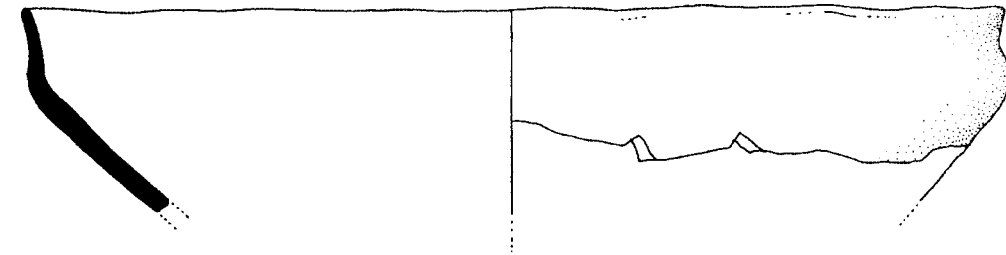
3

0 5 10 cm

T. 2.

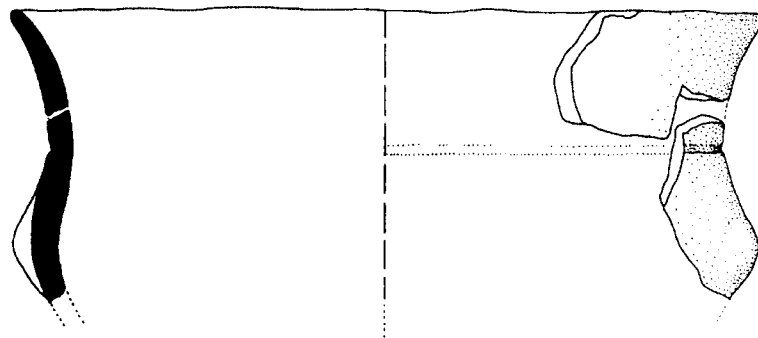

T. 3.

1

0 1 2 5cm

2

0 1 2 5cm

